

Ρώμη: προπύργιο ή κατάκτηση της Καθολικής Εκκλησίας;

Πέτρος Παρθένης
Δρ. Αρχαίας Ιστορίας

Περίληψη: Στόχος αυτού του άρθρου είναι να παράσχει μια πιθανή ερμηνεία για την αργοπορημένη ανάδυση του θεσμού του μοναρχικού επισκόπου και την εδραίωση της Καθολικής εκκλησίας ως της κυρίαρχης εκδοχής του χριστιανισμού στη Ρώμη τον 2ο αιώνα μ.Χ. Αρχικά, εξετάζονται ορισμένοι από τους λόγους που ανέδειξαν τη Ρώμη ως τη σημαντικότερη χριστιανική κοινότητα της Μεσογείου αρκετά νωρίς στην ιστορία του χριστιανικού κινήματος, όπως η σημασία της πόλης ως οικονομικού και διοικητικού κέντρου, η πρόωπη διείσδυση χριστιανών στον αυτοκρατορικό οίκο και οι οικονομικές δυνατότητες της τοπικής κοινότητας. Ωστόσο, παράγοντες όπως η καταγωγή, η μητρική γλώσσα και ο θεολογικός πλουραλισμός των χριστιανών της Ρώμης συνέβαλαν εξ αρχής στην επικράτηση μιας σχετικά χαλαρής οργανωτικής δομής. Στο μέσο του 2ου αιώνα μ.Χ., η διαμάχη μεταξύ δύο κυρίαρχων χριστιανικών ρευμάτων οδήγησε αρχικά σε μια συμμαχία εκκλησιών στη Μικρά Ασία που προώθησαν τον θεσμό του μοναρχικού επισκόπου. Στην προσπάθειά τους να επικρατήσουν στο σύνολο του χριστιανικού κινήματος, συνέβαλαν καθοριστικά στην εδραίωση της μοναρχικής επισκοπής και στη Ρώμη, μετά το μέσο του 2ου αιώνα. Μέρος αυτής της προσπάθειας ήταν η επίσκεψη του Πολύκαρπου Σμύρνης στη Ρώμη, με σκοπό όχι τόσο τη διευθέτηση του ζητήματος του Πάσχα, όπως συχνά λέγεται, αλλά η συσπείρωση των Μικρασιατών χριστιανών της Ρώμης υπό την εξουσία του τοπικού Καθολικού επισκόπου. Επομένως, η Ρώμη δεν υπήρξε εξ αρχής προπύργιο της Καθολικής εκκλησίας, αλλά κατάκτησή της.

Summary: This article aims at providing a possible explanation for the late emergence of the institution of the monarchical bishop and the establishment of the Catholic Church as the dominant version of Christianity in the city. First, it examines some of the reasons Rome emerged as the most important Christian community in the Mediterranean quite early in the history of the Christian movement, such as the importance of the city as a financial and administrative network, the early infiltration of Christians into the imperial household, and the economic might of the local community. However, factors such as the origin, native language and theological pluralism of the Christians of Rome contributed to the prevalence of a relatively loose organisational structure from the outset. In the middle of the 2nd century AD, the conflict between two dominant Christian belief systems initially led to an alliance of churches in Asia Minor that promoted the institution of the monarchical bishop. In their attempt to dominate the Christian movement, they were instrumental in establishing the monarchical bishopric in Rome as well, after the middle of the 2nd century. Part of this effort was Polycarp's visit to Rome, not so much to settle the Easter question, as is often assumed, but to rally the Christians of Rome originating from Asia Minor under the

authority of the local Catholic bishop. Therefore, Rome was more of a conquest of the Catholic Church rather than its foremost stronghold.

Λέξεις-Κλειδιά: πρώιμος χριστιανισμός, πρώτοι χριστιανοί, εκκλησία της Ρώμης, εκκλησίες της Μικράς Ασίας, Καθολικοί, επίσκοπος, Ρώμη, Μικρά Ασία, Πολύκαρπος, Ανίκητος, Σωτήρας, Μαρκιωνίτες

Keywords: early Christianity, early Christians, church of Rome, churches of Asia Minor, Catholics, bishop, Rome, Asia Minor, Polycarp, Anicetus, Soter, Marcionites

Όσοι έχουν υπάρξει μαθητές του Δ. Κυρτάτα αναμφίβολα θυμούνται τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο ανέσυρε ψήγματα γνώσης από φαινομενικά ασήμαντες λεπτομέρειες. Στις παραδόσεις του, η μεθοδολογία της μελέτης των αρχαίων κειμένων ήταν πάντοτε στο προσκήνιο: ακούγοντάς τον, είχες την αίσθηση ενός σύγχρονου ανθρώπου που κουβεντιάζει φιλικά με έναν επισκέπτη από την αρχαιότητα: ένας συνδυασμός ψυχολόγου και ανακριτή, που ξέρει πώς να ανακαλύψει την αλήθεια από έμμεσες πληροφορίες που ξεφεύγουν από το στόμα του συνομιλητή του.

Θυμάμαι πόση εντύπωση μου είχε κάνει μια δήλωσή του σε μια από τις πρώτες παραδόσεις του που είχα παρακολουθήσει: «Τα δευτερεύοντα στοιχεία μιας αφήγησης είναι συχνά πιο έγκυρα ιστορικά». Η διατύπωση είναι αναμφίβολα επηρεασμένη στη μνήμη μου από το πέρασμα του χρόνου, αλλά νομίζω πως αποδίδει κατάλληλα το σκεπτικό του: ακόμη κι αν ο συγγραφέας ενός κειμένου είχε διαστρεβλώσει ή κατασκευάσει τα κύρια γεγονότα της αφήγησής του, θα φρόντιζε να τα περιβάλλει με την περιγραφή μιας καθημερινότητας που δεν θα ξένιζε στους συγχρόνους του. Επομένως, δευτερεύουσες πληροφορίες που δεν επηρέαζαν άμεσα τον στόχο του ή το επιχείρημά του ήταν πιθανόν πιο αξιόπιστες ιστορικά.

Σ' αυτό το άρθρο, σκέφτηκα να αξιοποιήσω κάπως αυτά του τα μαθήματα, στρέφοντας την προσοχή σε ένα θέμα της ιστορίας του πρώιμου χριστιανισμού που μοιάζει τετριμμένο και αποσαφηνισμένο ιστορικά: την ανάδυση του Επισκόπου Ρώμης ως κυρίαρχου θεσμού στο εσωτερικό του χριστιανικού κινήματος τον δεύτερο αιώνα μ.Χ. Αποστρέφοντας ωστόσο το βλέμμα από το κυρίαρχο αφήγημα των διαθέσιμων πηγών και αξιοποιώντας δευτερεύοντα μάλλον στοιχεία τους, θα εγείρω ορισμένα ερωτήματα που ίσως μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε κάπως καλύτερα τότε, πώς και γιατί απέκτησε η εκκλησία και ο Επίσκοπος Ρώμης τόσο περίοπτη θέση.

* * *

Στις πρώιμες χριστιανικές πηγές που έχουμε στη διάθεσή μας, από την *Κλήμεντος Α'* ως τους εκκλησιαστικούς ιστορικούς του 4^{ου} και του 5^{ου} αιώνα, η Ρώμη αναδύεται ως ηγέτιδα του χριστιανισμού αρκετά νωρίς, ήδη από το τέλος του πρώτου αιώνα: ως προπύργιο του θεσμού του μοναρχικού επισκόπου, ηγείται στη μάχη της Καθολικής Εκκλησίας (του προπάτορα όλων των κυρίαρχων σήμερα χριστιανικών δογμάτων)

Ρώμη: προπύργιο ή κατάκτηση της Καθολικής Εκκλησίας;

ενάντια σε «αιρετικές» εκδοχές του χριστιανισμού, που την πολεμούν λυσσαλέα δίχως ιδιαίτερη επιτυχία.

Φυσικά, η εικόνα αυτή είναι στρεβλή: οι πηγές μας, πασχίζουν υπερβολικά να μας πείσουν γι' αυτήν, αναγκάζοντάς μας έτσι να αναρωτηθούμε για την ακρίβειά της. Υπήρξε πράγματι η Ρώμη προπύργιο της Καθολικής Εκκλησίας και του θεσμού του μοναρχικού επισκόπου τον δεύτερο αιώνα μ.Χ.; Αν ναι, πότε και υπό ποιες ακριβώς συνθήκες συνέβη αυτό;

Χριστιανοί και Καθολικοί

Κατ' αρχάς, αξίζει να διακρίνουμε τη διαφορά ανάμεσα στη χριστιανική κοινότητα της Ρώμης τον δεύτερο αιώνα, δηλαδή του συνόλου των χριστιανών που ζούσαν στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα, ανεξαρτήτως πεποιθήσεων, και στην Καθολική εκκλησία της Ρώμης.

Με τον όρο «Καθολικοί» αναφέρομαι σε ένα μεγάλο αριθμό χριστιανών του δεύτερου αιώνα οι οποίοι, παρά τις (ενίοτε σημαντικές) διαφορές τους σε ζητήματα πίστης και τελετουργίας, ταύτιζαν τον Θεό του Ισραήλ και των ιουδαϊκών γραφών με τον Θεό τον οποίο κήρυξε ο Ιησούς, πίστευαν πως ο Ιησούς είχε ανθρώπινο σώμα (απορρίπτοντας κατ' αρχήν τον δοκητισμό), και θεωρούσαν έγκυρα/θεόπνευστα τα περισσότερα από τα βιβλία που αποτελούν σήμερα την Καινή Διαθήκη. Ως αποτέλεσμα, απέρριπταν τον Μαρκιωνισμό και εκδοχές του χριστιανικού Γνωστικισμού που αρνούνταν στον Θεό του Ισραήλ τη θέση του ύψιστου και πανάγαθου Θεού. Κάποια στιγμή τον δεύτερο αιώνα, η Καθολική κοινότητα υιοθέτησε επίσης τον θεσμό του μοναρχικού επισκόπου, δηλαδή την αποδοχή της εκκλησιαστικής εξουσίας ενός συγκεκριμένου πρεσβυτέρου σε όλους τους ομόδοξους χριστιανούς μιας πόλης.¹

Μια σύντομη μα απαραίτητη επισήμανση: Τα όρια μεταξύ των διαφόρων χριστιανικών ομάδων και παρατάξεων ήταν από πολλές απόψεις ρευστά την περίοδο που εξετάζουμε. Υπήρχαν πολλοί χριστιανοί που ακόμη κι αν είχαν αποδεχτεί μια συγκεκριμένη άποψη για τα προαναφερθέντα δογματικά ζητήματα, δεν είχαν πρόβλημα να συναναστραφούν και να συζητήσουν με χριστιανούς αντίθετων απόψεων και να συναθροιστούν μαζί τους. Άλλοι δεν ασχολούνται καν με τέτοιου είδους συζητήσεις, είτε επειδή δεν μπορούσαν να τις καταλάβουν είτε από αδιαφορία. Υπήρχαν, ωστόσο, πυρήνες χριστιανών που συσπειρώνονταν σθεναρά γύρω από ηγέτες που τους καλούσαν να μην έχουν επαφή με αλλόδοξους χριστιανούς, ούτε να προσφέρουν λατρεία μαζί τους. Όταν αναφερόμαστε σε διάφορες χριστιανικές ομάδες της Ρώμης τον δεύτερο αιώνα (Καθολικούς, Μαρκιωνίτες κ.λπ.), θα πρέπει πάντοτε να έχουμε στον νου αυτή την ποικιλομορφία.

Η *Καθολική εκκλησία* της Ρώμης, παρά τους ισχυρισμούς των πηγών μας, άργησε να κυριαρχήσει τόσο στη Ρώμη, όσο και στο εσωτερικό του χριστιανισμού. Αντίθετα, η *χριστιανική κοινότητα* της Ρώμης απέκτησε, ως σύνολο, μεγάλη σημασία

---

1. Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς υιοθετήθηκε ο όρος «Καθολική Εκκλησία», πάντως σίγουρα πριν το τέλος του δεύτερου αιώνα μ.Χ.· *Ιγν.*, *Σμωρν.* 8, 2. *Μαρτ. Πολυκ.* pr.· 8, 1· 16, 2· 19, 2· *Κλήμ.*, *Στρωμ.* VII 17, 107.

και επιρροή αρκετά νωρίς στο χριστιανικό κίνημα. Ας εξετάσουμε σύντομα τους κύριους παράγοντες που συνέβαλαν σε αυτή την εξέλιξη.

Γεωγραφική θέση και οδικό δίκτυο

Η ρωμαϊκή επέκταση είχε φέρει σε ύπαρξη το πλέον εκτεταμένο και λειτουργικό οδικό δίκτυο της αρχαιότητας. Παρότι δημιουργήθηκε πρωτίστως για διοικητικούς και οικονομικούς σκοπούς, το ρωμαϊκό οδικό δίκτυο διευκόλυνε παράλληλα τον παντός είδους ταξιδιώτη: ποτέ ξανά στην ιστορία της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας δεν ήταν η χερσαία μετακίνηση τόσο άνετη, γρήγορη και ασφαλής όσο τους δύο πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Στην καρδιά αυτού του τεράστιου δικτύου, ήταν η Ρώμη. Το ρωμαϊκό οδικό δίκτυο ήταν σχεδιασμένο να εξυπηρετεί την κίνηση από και προς τα μεγάλα αστικά κέντρα και, πρωτίστως, την ίδια την πρωτεύουσα. Η Ρώμη ήταν ο σημαντικότερος οδικός κόμβος της αυτοκρατορίας και σπουδαίος ενδιάμεσος ταξιδιωτικός προορισμός, όντας στη μέση περίπου της ρωμαϊκής επικράτειας.

Το ταξίδι ήταν το οξυγόνο του χριστιανικού κινήματος: αποτέλεσε το μέσο τόσο της διάδοσής του, όσο και της διατήρησης της συνοχής του. Η πόλη που βρισκόταν στην καρδιά του οδικού δικτύου της αυτοκρατορίας θα αναδεικνυόταν αργά ή γρήγορα σε σημαντικό κέντρο του χριστιανισμού, ανεξάρτητα από το πόσο ταπεινό μπορεί να ήταν το ξεκίνημά του εκεί.

Μέγεθος και πολυγλωσσικότητα

Η Ρώμη ήταν το σημαντικότερο διοικητικό και οικονομικό κέντρο της αυτοκρατορίας, προσελκύνοντας μεγάλους αριθμούς ταξιδιωτών και μεταναστών από κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας.² Ως αποτέλεσμα, η αυτοκρατορική πρωτεύουσα μετατράπηκε σε μια τεράστια για την εποχή πολυγλωσσική κοινότητα: εκτός από τα Λατινικά και τα Ελληνικά, στη Ρώμη πιθανότατα μιλιόταν σχεδόν κάθε ζωντανή γλώσσα της ρωμαϊκής επικράτειας. Φυσικά, δεν αντιπροσωπεύονταν όλες οι γλωσσικές ομάδες στον ίδιο βαθμό. Μπορούμε όμως βάσιμα να υποθέσουμε ότι ένας ταξιδιώτης θα μπορούσε, με λίγη βοήθεια, να βρει συντοπίτες ή ομόγλωσσούς του στην πρωτεύουσα.

Κάποια στιγμή στο διάβα του δεύτερου αιώνα, η Ρώμη έγινε αναμφίβολα η μεγαλύτερη χριστιανική κοινότητα.³ Ωστόσο, αυτή η εντυπωσιακή αύξηση δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο της απήχησης που μπορεί να είχε το άγγελμά της στους κατοίκους της πόλης, αλλά και της μετακόμισης χριστιανών άλλων περιοχών στην πρωτεύουσα. Το αυξανόμενο μέγεθος της χριστιανικής κοινότητας και το γεγονός ότι περιλάμβανε χριστιανούς από κάθε σχεδόν περιοχή της αυτοκρατορίας θα διευκόλυνε τη μετακίνηση

2. A. Mullen, P. James (eds.), *Multilingualism in the Greco-Roman Worlds*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, σσ. 36-57· L. E. Tacoma, *Moving Romans. Migration to Rome in the Principate*, Oxford University Press, Oxford 2016, σσ. 6-8.

3. P. Lampe, *From Paul to Valentinus – Christians at Rome in the first two centuries*, Fortress Press, Minneapolis 2003, σ. 101, παρ. 1. Πρβλ. τη γνωστή δήλωση του επισκόπου Ρώμης Κορνηλίου, στο Εὐσ., *Ἐκκλ. ἰστ.* VI 43, 11. Οι αριθμοί αυτοί ήταν σίγουρα χαμηλότεροι πριν από πενήντα χρόνια, αλλά, και πάλι, καμιά άλλη χριστιανική κοινότητα δεν θα μπορούσε να συναγωνιστεί σε μέγεθος τη χριστιανική κοινότητα της Ρώμης.

Ρώμη: προπύργιο ή κατάκτηση της Καθολικής Εκκλησίας;

και μετεγκατάσταση κι άλλων χριστιανών στην πόλη, καθώς και τη μεταφορά μηνυμάτων και επιστολών. Δεν είναι άξιο απορίας το ότι η χριστιανική κοινότητα της Ρώμης αποτέλεσε σύντομα τον σημαντικότερο κόμβο δικτύωσης στο χριστιανικό κίνημα.

Επιρροή στην κεντρική διοίκηση και οικονομική ισχύς

Ένα από τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματα της χριστιανικής κοινότητας της Ρώμης ήταν η αρκετά πρόωμη διείσδυσή της στον κρατικό μηχανισμό. Ήδη στην επιστολή του προς τους χριστιανούς της Ρώμης, ο Παύλος στέλνει χαιρετισμούς σε δούλους και απελεύθερους των οίκων του Αριστοβούλου και του Ναρκίσσου.⁴ Ο Αριστόβουλος της επιστολής ήταν πιθανότατα ο αδελφός του Ηρώδη Αγρίππα και προσωπικός φίλος του αυτοκράτορα Κλαυδίου, τον οποίο είχε ορίσει κληρονόμο του, με αποτέλεσμα ο *οἶκος* του να γίνει τμήμα της *familiae Caesaris* μετά τον θάνατό του.⁵ Ο δε Νάρκισσος ήταν πιθανότατα ο πανίσχυρος και ζάμπλουτος αυτοκρατορικός απελεύθερος του Κλαυδίου, ο οποίος είχε διατελέσει επικεφαλής του τμήματος της αυτοκρατορικής επιστολογραφίας κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του. Όταν εκτελέστηκε το 54 μ.Χ., ο *οἶκος* του ενσωματώθηκε σε αυτόν του Καίσαρα.⁶ Αυτό σημαίνει πως ήδη το 56 μ.Χ. η εκκλησία της Ρώμης είχε κάποιο είδους πρόσβαση στην καρδιά του αυτοκρατορικού διοικητικού μηχανισμού.

Τα μέλη του Οίκου του Καίσαρα περιλάμβαναν χιλιάδες δούλους και απελεύθερους, πολλοί από τους οποίους διέθεταν αρκετά καλή μόρφωση και εξαιρετική πείρα στην κρατική μηχανή, η οποία, σε μεγάλο βαθμό, βασιζόταν στη δική τους εργασία για να λειτουργήσει ομαλά.⁷ Μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε οποιαδήποτε θέση ευθύνης, ακόμη και ως ειδικοί απεσταλμένοι του Καίσαρα με εξουσία ανώτερη από αυτή των τοπικών επαρχιακών κυβερνητών. Η πλειονότητά τους, φυσικά, είχε πιο ταπεινά καθήκοντα, όλοι τους όμως είχαν γνωριμίες και αρκετά καλές διασυνδέσεις, που τους επέτρεπαν να παράσχουν διάφορες διευκολύνσεις σε συγγενείς, γνωστούς και φίλους. Ανάλογα με την υπηρεσία που τους είχε ανατεθεί, μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τις υποδομές του *Cursus Publicus* και να ταξιδέψουν οι ίδιοι ή κάποιος απεσταλμένος τους γρήγορα και με ασφάλεια, να επιταχύνουν τη διεκπεραίωση γραφειοκρατικών διαδικασιών, να επηρεάσουν εκπροσώπους της τοπικής αυτοδιοίκησης ή ακόμη και τις αποφάσεις ενός επαρχιακού δικαστηρίου, καθώς και να εξασφαλίσουν την εύνοια ή την ανοχή αξιωματούχων και τοπικών αρχόντων. Η επιρροή που μπορούσαν να ασκήσουν αποτυπώνεται σε ένα πολύ χαρακτηριστικό ποίημα του Μαρτιάλη, Ρωμαίου ποιητή του 1^{ου} αιώνα: σε αυτό, ο Μαρτιάλης παραπονιέται πως ένας γείτονάς του παραβίαζε τα σύνορα του κτήματός του.

4. Ρωμ. 16:10-11.

5. R. Jewett, R. D. Kotansky, E. J. Epp, *Romans: A Commentary*, Hermeneia - A Critical & Historical Commentary on the Bible, Fortress Press, Minneapolis 2006 σ. 966· Lampe, *ό.π.*, σσ. 167, 359· NP s.v. *Aristoboulos* αρ. 5 (K. Bringham). Η αναφορά του Ηρωδίου αμέσως μετά επιβεβαιώνει πως ο Αριστόβουλος του εδαφίου 10 είναι όντως ο Ηρωδίδης.

6. Για την ταύτισή του, βλ. Jewett, *ό.π.*, σσ. 967-8· OCD⁴ s.v. *Narcissus* αρ. 2 (J. P. Balsdon/B. Levick).

7. P. R. C. Weaver, *Familia Caesaris: A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves*, Cambridge University Press, Cambridge 1972, σσ. 197-294.

Παραδέχεται, όμως, πως δεν μπορούσε να κάνει και πολλά, επειδή το συγκεκριμένο άτομο ήταν αυτοκρατορικός απελεύθερος!⁸

Φυσικά, η επιρροή που μπορούσε να ασκήσει ένας αυτοκρατορικός απελεύθερος ή δούλος της *familia Caesaris* εξαρτιόταν από διάφορους παράγοντες: από τη θέση και τα καθήκοντά του στον κρατικό μηχανισμό, ως την ηλικία και τη μόρφωσή του. Παρόλα αυτά, για ένα κίνημα με τόσο σύνθετες σχέσεις με τις αρχές όπως ο χριστιανισμός, οποιαδήποτε βοήθεια εκ των έσω ήταν εξαιρετικά πολύτιμη.

Πράγματι, ένας από τους πλέον καθοριστικούς παράγοντες στην ανάδειξη της Ρώμης ως κυρίαρχης στο χριστιανικό κίνημα ήταν η σχέση που είχαν τα μέλη της με την κεντρική διοίκηση.⁹ Τα μέλη των οίκων του Καίσαρα στις επιστολές του Παύλου δεν είναι τα μόνα παραδείγματα.¹⁰ Υπάρχουν στοιχεία και για άλλους χριστιανούς της Ρώμης που ήταν μέλη του οίκου του Καίσαρα: στην *Κλήμεντος Α΄*, ένας από τους απεσταλμένους της εκκλησίας της Ρώμης που μετέφεραν την επιστολή ήταν ο Κλαύδιος Έφηβος, ο οποίος ήταν αναμφίβολα αυτοκρατορικός απελεύθερος. Λέγεται δε χαρακτηριστικά πως είχε ενταχθεί στην τοπική εκκλησία από τα νεανικά του χρόνια (*ἀπὸ νεότητος ἀναστραφέντας ἕως γήρου ἀμέμπτως ἐν ἡμῖν*), πιθανόν προτού ακόμη απελευθερωθεί. Ο συνοδός του, ο Βαλέριος Βίτων, ήταν επίσης απελεύθερος μιας από τις ισχυρότερες συγκλητικές οικογένειες της Ρώμης, που είχε δεσμούς με την αυτοκρατορική οικογένεια.¹¹ Λίγα χρόνια αργότερα, υπήρχαν άτομα στην εκκλησία της Ρώμης που μπορούσαν να παρέμβουν και να σώσουν τον Ιγνάτιο Αντιοχείας από τη θανατική καταδίκη.¹² Ο Ευέλπιστος, ένας από τους εκτελεσθέντες μαζί με τον Ιουστίνο, ήταν *δοῦλος Καίσαρος*.¹³

Ο Ειρηναίος λέει πως υπήρχαν χριστιανοί που ζούσαν στο αυτοκρατορικό παλάτι.¹⁴ Σύμφωνα με τον Ιππόλυτο, επί επισκόπου Βίκτωρος υπήρχε στην πόλη ένας πρεσβύτερος και αυτοκρατορικός απελεύθερος (ή δούλος) που λεγόταν Υάκινθος, ο οποίος είχε αναλάβει την ανατροφή μιας θρεπτής δούλης ονόματι Μαρκίας. Όταν μεγάλωσε, η Μαρκία έγινε παλλακίδα του Κομμόδου, αλλά και *φιλόθεος* - όρος που υποδηλώνει πως ήθελε να γίνει χριστιανή και παρείχε υποστήριξη στην τοπική

8. Μαρτ., *Ερ.* II 32. Πρβλ. Πλιν. *Ερ.* VI 31, 8.

9. Δ. Ι. Κυρτάτας, *Ἐπίκρισις: ἡ κοινωνική δομὴ των χριστιανικῶν κοινοτήτων ἀπὸ τον πρώτο ἕως τον τρίτο αἰῶνα*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Αθήνα 1992, σσ. 139-56, ιδιαίτερα σ. 154· D. J. Kyrtatas, “Slaves and early Christianity. Serving God rather than human masters”, *Post Augustum* 2 (2018), σσ. 4-5.

10. Ο Παῦλος αναφέρεται σε χριστιανούς που ήταν μέλη του οίκου του Καίσαρα και στο Φιλ. 4:22.

11. *Κλημ. Α΄* 63, 3· 65, 1. Lampe, *ό.π.*, σσ. 184-6. Ἐχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι και ὁ Κλήμης στον οποίο αποδίδεται ἡ *Κλήμεντος Α΄* ἦταν αυτοκρατορικός απελεύθερος· Κυρτάτας, *Ἐπίκρισις*, *ό.π.*, σσ. 146-7. Δυστυχῶς, δεν γνωρίζουμε αν ὁ Φ. Κλήμης και ἡ σύζυγός του Δομιτίλλα είχαν ὄντως κάποια σχέση με τον χριστιανισμό στο τέλος του πρώτου αἰῶνα· P. Keresztes, “The Jews, the Christians, and Emperor Domitian”, *VC* 27 (1973), σσ. 1-28.

12. Σύμφωνα με τον *Πανδέκτη* (XLVIII 19, 31), αυτό θα απαιτούσε προσφυγή στον ίδιο τον αυτοκράτορα. Η θεωρία ὅτι ὁ Ιγνάτιος δεν εἶχε καταδικαστεῖ ακόμη, ἀλλὰ ταξίδευε στη Ρώμη με σύσταση για καταδίκη δεν εἶχε τύχη ευρείας αποδοχῆς· S. L. Davies, “The Predicament of Ignatius of Antioch”, *VC* 30 (1976), σσ. 175-80.

13. *Μαρτ. Ἰουστ.* 4, 3.

14. Εἰρην., *Αἰρ.* IV 30, 1. Δεν εἶναι βέβαιο αν ἡ αναφορά του Εἰρηναίου στον Φλωρίνο στο *Εὐσ.*, *Ἐκκλ. ἰστ.* V 20, 5 υποδηλώνει ὄντως ὅτι ἦταν μέλος της *familia Caesaris*.

εκκλησία.¹⁵ Η Μαρκία μεσολάβησε και εξασφάλισε την απελευθέρωση μερικών χριστιανών που είχαν καταδικαστεί σε καταναγκαστικά έργα στη Σαρδηνία.¹⁶ Ένας απελεύθερος και μια παλλακίδα με άμεση πρόσβαση στον αυτοκράτορα κατόρθωσαν να παρακάμψουν τόσο το ρωμαϊκό δικαστικό σύστημα, όσο και την κρατική πολιτική έναντι των χριστιανών.

Την ίδια περίπου περίοδο, μια χριστιανή υπήρξε παραμάννα του μελλοντικού αυτοκράτορα Καρακάλλα, ενώ κάποιος Πρόκλος έγινε παιδικός του φίλος.¹⁷ Όταν απελευθερώθηκε, θα ήταν μέλος του αυτοκρατορικού οίκου. Ο Μ. Αυρήλιος Προσηνής, που απελευθερώθηκε επί Μ. Αυρηλίου, είχε μια αξιοζήλευτη σταδιοδρομία στην αυλή του αυτοκράτορα, υπηρετώντας ως επόπτης προμηθειών και αυτοκρατορικών θεαμάτων, αυτοκρατορικός οικονομικός διαχειριστής και κουβικουλάριος του Καρακάλλα – μια από τις πλέον προνομιακές θέσεις επιρροής σε ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό. Επίσης, ήταν χριστιανός, όπως και ορισμένοι δικοί του απελεύθεροι.¹⁸ Ο Καρποφόρος, δούλος ή απελεύθερος του οίκου του Καίσαρα, χρησιμοποίησε ένα σεβαστό ποσό που είχε στη διάθεσή του για να δημιουργήσει δική του τράπεζα στη Ρώμη.¹⁹

Λαμβάνοντας υπόψη το πόσο λιγοστές είναι οι πηγές μας για την εκκλησία της Ρώμης τον δεύτερο αιώνα, είναι εντυπωσιακός ο όγκος των διαθέσιμων πληροφοριών για χριστιανούς που είναι μέλη του αυτοκρατορικού οίκου. Όπως έχει τονίσει ο Δ. Κυρτάτας, μέσω των μελών του αυτοκρατορικού οίκου, ο χριστιανισμός διάνοιξε τους ορίζοντες και τις δυνατότητές του με τρεις τρόπους: οι εκκλησίες μπορούσαν να εκμεταλλευτούν τη δικτύωση και την έκταση της αυτοκρατορικής διοίκησης: οι *προεστώτες* των εκκλησιών απέκτησαν δεσμούς με τον αυτοκρατορικό οίκο, έχοντας ενίοτε τη δυνατότητα να επηρεάζουν ακόμη και τον ίδιο τον αυτοκράτορα: οι χριστιανοί απέκτησαν πρόσβαση σε θέσεις εξουσίας.²⁰

Έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε πως πολλά από αυτά τα άτομα θα έκαναν το καλύτερο που μπορούσαν για να εξυπηρετήσουν συγχριστιανούς τους σε πάσης φύσεως υποθέσεις. Σταδιακά, δραστηριότητες αυτού του είδους κατέστησαν την εκκλησία της Ρώμης σύμβολο χριστιανικής αλληλεγγύης: οι συντάκτες της *Κλήμεντος*

---

15. Ο πρώτος που προσδιορίζει ως χριστιανή τη Μαρκία είναι ο Βυζαντινός Ξιφιλίνος, στην επιτομή του έργου του Δ. Κάσσιου· LXXIII 4, 7.

16. Ίππολ., *Αίρ.* IX 12, 10-12 κ.ε. και 25, 10-11. Ένας από τους χριστιανούς που απελευθερώθηκαν ήταν ο Κάλλιστος, μελλοντικός Επίσκοπος Ρώμης.

17. Τερτ., *Ad Scap.* 4. Πρβλ. *Hist. Aug.* 1, όπου λέγεται ότι ο Καρακάλλας έπαιζε μικρός με ένα αγόρι ιουδαϊκής καταγωγής: ο Lampe (ό.π., σ. 337, σημ. 16) εικάζει ότι ήταν χριστιανός. Ο Πρόκλος μπορεί να ταυτίζεται με τον εύγλωττο υπέρμαχο του Μοντανισμού που αναφέρει ο Ευσέβιος· *Εκκλ. ίστ.* VI 20, 3.

18. ILS 1738 (ILCV 3332)· G. F. Snyder, *Ante Pacem. Archaeological Evidence of Church Life Before Constantine*, Mercer University Press, Macon 2003, σσ. 213-5. Lampe, ό.π. 330-4.

19. Ίππολ., *Αίρ.* IX 12· Snyder, ό.π., σσ. 61-2. Για άλλους χριστιανούς που ίσως ήταν μέλη του αυτοκρατορικού οίκου στην αρχή του 3^{ου} αι., βλ. Lampe, ό.π., σσ. 338-9. Ο Ευσέβιος αναφέρει επίσης ότι, στα τέλη του δεύτερου αιώνα, πολλά άτομα των ανώτερων τάξεων έγιναν χριστιανοί, καθώς και τα σπιντικά τους· Εϋσ., *Εκκλ. ίστ.* V 21, 1. Γνωρίζουμε μάλιστα ορισμένα από αυτά: εκτός από τις συζύγους δύο κυβερνητών της Συρίας και της Καππαδοκίας (Ίππολ., *Δαν.*, IV 18· Τερτ., *Ad Scap.* 3, 4· Lampe, ό.π., σ. 340), γνωρίζουμε την περίπτωση του Απολλωνίου, που θανατώθηκε τη δεκαετία του 180 μ.Χ. στη Ρώμη και ήταν πιθανόν μέλος της συγκλητικής τάξης· Εϋσ., *Εκκλ. ίστ.* V 21, 2-5. Για το ζήτημα της καταγωγής του, βλ. Lampe, ό.π., σσ. 321-9.

20. Κυρτάτας, *Επίκρισις*, ό.π., σσ. 151-4.

Α΄ καμαρώνουν για την αυτοθυσία που έχουν επιδείξει χριστιανοί της Ρώμης στην προσπάθειά τους να βοηθήσουν ομοπίστους τους, ο Ιγνάτιος αποκάλυψε την τοπική κοινότητα *προκαθήμενη τῆς ἀγάπης*, ενώ ο Διονύσιος Κορίνθου περιγράφει τη συνήθεια της εκκλησίας της Ρώμης να προσφέρει υλική βοήθεια ως το *πατροπαράδοτον Ρωμαίων ἔθος*, το οποίο τη χαρακτήριζε *ἐξ ἀρχῆς*.²¹

Στις εξυπηρετήσεις αυτού του είδους, αναμφίβολα συνέβαλαν και οι οικονομικές δυνατότητες των χριστιανών της Ρώμης. Ένα παράδειγμα ίσως αρκεί: σύμφωνα με τον Τερτυλλιανό, όταν ο Μαρκίων αποσχίστηκε και δημιούργησε διακριτή εκκλησία στη Ρώμη περί το μέσο του δεύτερου αιώνα, οι προεστώτες της κοινότητας στην οποία ανήκε ως τότε του επέστρεψαν άμεσα μια δωρεά 200.000 σηστερσίων που είχε κάνει. Αυτό προφανώς προϋποθέτει ότι η εκκλησία είχε αντίστοιχο κεφάλαιο στη διάθεσή της, καθώς και αρκετά χρήματα για να συντηρήσει τις δραστηριότητές της ακόμη και μετά την επιστροφή της δωρεάς.²²

* * *

Είναι λοιπόν σαφείς οι κύριοι λόγοι για τους οποίους απέκτησε τόσο μεγάλη σημασία η χριστιανική κοινότητα της Ρώμης για το χριστιανικό κίνημα: η σημασία της πόλης ως οδικού, οικονομικού και διοικητικού κέντρου, ο μεγάλος αριθμός χριστιανών στην πόλη, η πρώιμη διείσδυση στον κρατικό μηχανισμό και η οικονομική της ισχύς την κατέστησαν αρκετά νωρίς τη σημαντικότερη κοινότητα χριστιανών στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται από τις πληροφορίες για τους χριστιανούς της Ρώμης στην *Κλήμεντος Α΄*, τον *Ποιμένα* του Ερμά και την *πρὸς Ρωμαίους* του Ιγνατίου Αντιοχείας. Είναι χαρακτηριστική, λόγου χάρι, η προσφώνηση του Ιγνατίου στη χριστιανική κοινότητα της Ρώμης στο προοίμιο της επιστολής του, την οποία πιθανόν συνέγραψε περί το 120-130 μ.Χ.:²³

21. Ίγν., *Ρωμ.* πρ. *Κλήμ. Α΄* 55, 2. Εὐσ., *Ἐκκλ. ἰστ.* IV 23, 9-10.

22. Τερτ., *Praes. haer.* 30· *Adv. Marc.* IV 4. Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα των οικονομικών δυνατοτήτων των χριστιανών της Ρώμης είναι ο Θεόδοτος, ηγέτης μιας ομάδας μοναρχιανιστών χριστιανών της Ρώμης, ο οποίος πρότεινε σε κάποιον Νατάλιο να γίνει επίσκοπός τους με μισθό 150 δηνάρια τον μήνα· Εὐσ., *Ἐκκλ. ἰστ.* V 28, 6 και 9-11. Βλ. επίσης Εἰρην., *Αἴρ.* IV 30, 1, όπου αναφέρεται πως χριστιανοί που ζούσαν στο παλάτι βοηθούσαν ομοπίστους τους χρησιμοποιώντας μέρος των αποκτημάτων του Καίσαρα.

23. Στην *Ἐκκλησιαστική ἱστορία* ο θάνατος του Ιγνατίου τοποθετείται αόριστα στα χρόνια του Τραϊανού· Εὐσ., *Ἐκκλ. ἰστ.*, III 21-22· 36, 2 – 15· 38, 1. Ωστόσο, στο *Χρονικόν* (194^f-195^a), που έχει διασωθεί αποσπασματικά στο *Temporum liber* του Ιερώνυμου, χρονολογεί τον θάνατό του στα 107 μ.Χ. Το μαρτυρολόγιο του Ιγνατίου τοποθετεί τον θάνατό του στο 107 μ.Χ., αλλά η χρονολόγηση έχει βασιστεί στον Ευσέβιο. Ωστόσο, αρκετοί μελετητές έχουν αμφισβητήσει δικαιολογημένα την παραδοσιακή χρονολόγηση: ο P. Foster, λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες όπως η ορολογία των επιστολών, οι θεολογικές απόψεις που αναπτύσσονται σε αυτές, η χρήση παραθέσεων από βιβλία της Καινῆς Διαθήκης και οι αναφορές στην εσωτερική οργάνωση των εκκλησιών, τις χρονολογεί μεταξύ 125 και 150 μ.Χ.· P. Foster, “The Epistles of Ignatius of Antioch (Part 1)”, *ExpT* 117.12 (2006), σσ. 487-95· του ίδιου, “The Epistles of Ignatius of Antioch (Part 2)”, *ExpT* 118.1 (2006), σσ. 2-11. Ο T. D. Barnes, θεωρώντας πως ο Ιγνάτιος αναφέρεται στη διδασκαλία του Πτολεμαίου, που έδρασε περί το 130 μ.Χ., προτείνει μια χρονολόγηση γύρω στο 140 μ.Χ.· Barnes, *ό.π.*, σσ. 123-8. Για την υπεράσπιση της παραδοσιακής χρονολόγησης, βλ. A. Brent, *Ignatius of Antioch, A Martyr Bishop and the Origin of Episcopacy*, T. & T. Clark, London/ New York 2007, σσ. 109-43. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο Ευσέβιος δεν είναι αλάθητος σε ζητήματα χρονολόγησης, είναι όντως πιθανότερο ο Ιγνάτιος να συνέγραψε τις επιστολές του κατά τη διακυβέρνηση του Αδριανού (117-138 μ.Χ.) ή λίγο αργότερα. Ορισμένοι έχουν υποστηρίξει ότι οι

Ρώμη: προπύργιο ή κατάκτηση της Καθολικής Εκκλησίας;

*τῇ ἐλεημένη ἐν μεγαλειότητι, ἡγαπημένη, πεφωτισμένη, ἣτις καὶ
προκάθηται ἐν τόπῳ χωρίου Ῥωμαίων, ἀξιοθέος, ἀξιοπρεπῆς,
ἀξιομακάριστος, ἀξιέπαινος, ἀξιοεπίτευκτος, ἀξιοάγνος, προκαθημένη
τῆς ἀγάπης, χριστόνομος, πατρώνυμος, κατὰ σάρκα καὶ πνεῦμα ἠγνωμένοις
πάσῃ ἐντολῇ αὐτοῦ, πεπληρωμένοις χάριτος θεοῦ ἀδιακρίτως,
ἀποδιῦλισμένοις ἀπὸ παντὸς ἀλλοτρίου χρώματος.*

Ο Ιγνάτιος δεν προσφωνεί καμία άλλη εκκλησία με τόσο εντυπωσιακό τρόπο στις σωζόμενες επιστολές του. Είναι πρόδηλο το κύρος που του ενέπνεε το μέγεθος, η παλαιότητα και η ευμάρεια της τοπικής χριστιανικής κοινότητας.

Είναι, ωστόσο, σημαντικό να θυμόμαστε πως η δύναμη και η επιρροή της κοινότητας αυτής ήταν άμεσα εξαρτημένη από τη συνοχή της: όσο μεγαλύτερη ενότητα επικρατούσε στο εσωτερικό της, τόσο πιο αποτελεσματική ήταν η επιρροή και ο ρόλος στη στο χριστιανικό κίνημα. Παρότι απόλυτη ενότητα δεν υπήρξε ποτέ, η συνοχή της χριστιανικής κοινότητας δοκιμάστηκε σκληρά στο μέσο του δεύτερου αιώνα, αν λάβουμε υπόψη τα όσα γνωρίζουμε για την οργάνωση των χριστιανών της Ρώμης ως το 150 μ.Χ.

Τι (δεν) γνωρίζουμε για την οργάνωση των χριστιανών της Ρώμης ως το 150 μ.Χ.

Αν αναλογιστεί κανείς τη σημασία της χριστιανικής κοινότητας της Ρώμης για το κίνημα ήδη από την εποχή του αποστόλου Παύλου, είναι πράγματι εκπληκτικό το πόσο λίγα γνωρίζουμε για τη δομή και την εσωτερική της οργάνωση ως το μέσο του δεύτερου αιώνα. Η σπουδαιότητά της για το χριστιανικό κίνημα είναι επαρκώς τεκμηριωμένη· η οργανωτική της δομή, όχι. Αυτό συχνά έχει οδηγήσει σε υποθέσεις για την οργάνωσή της που βασίζονται περισσότερο στα όσα ξέρουμε για τους Καθολικούς χριστιανούς της Ρώμης μετά το 170 μ.Χ., παρά στα διαθέσιμα στοιχεία μας για το πρώτο μισό του δεύτερου αιώνα.

Γνωρίζουμε ότι περί το 170 μ.Χ. ένας μεγάλος αριθμός Καθολικών χριστιανών της Ρώμης αναγνώριζε ως ανώτερο πνευματικό της ηγέτη έναν επίσκοπο. Βάση της εξουσίας αυτής ήταν το αξίωμα της «αποστολικής διαδοχής»: ο ισχυρισμός πως ο συγκεκριμένος επίσκοπος αντλούσε το δικαίωμα της εξουσίας του από μια αδιάλειπτη διαδοχή επισκόπων, πρώτος από τους οποίους ήταν κάποιος από τους αποστόλους· στην περίπτωση της Ρώμης, ο πλέον εξέχων, ο Πέτρος. Προς επίρρωση αυτού του ισχυρισμού, δημιουργήθηκαν κατάλογοι με ονόματα επισκόπων που ξεκινούσαν από τον Πέτρο και έφταναν ως τους επισκόπους του τέλους του δεύτερου αιώνα.

συγκεκριμένες επιστολές είναι ψευδεπίγραφες και συντάχτηκαν γύρω στο 170 μ.Χ.: R. Joly, *Le dossier d'Ignace d'Antioche*, Université libre de Bruxelles, Brussels 1979· R. M. Hübner, "Thesen zur Echtheit und Datierung der sieben Briefen des Ignatius von Antiochien", ZAC 1 (1997), σσ. 44–72· M. Vinzent, "Ich bin kein körperliches Geistwesen." Zum Verhältnis von Greek a, "Doctrina Petri", Greek b und IgnSm 3', στο R. Hübner, *Der Paradox Eine: Antignostischer Monarchianismus im zweiten Jahrhundert*, Brill, Leiden 1999, σσ. 241–86· T. Lechner, *Ignatius adversus Valentinianos? Chronologische und theologiegeschichtliche Studien zu den Briefen des Ignatius von Antiochien*, Brill, Leiden/ New York/ Cologne 1999, σ. 306.

Είναι, ωστόσο, σαφές ότι οι κατάλογοι αυτοί είναι αναξιόπιστοι ως το 150 μ.Χ.: όσο περισσότερο πλησιάζουμε στο μέσο του πρώτου αιώνα, τόσο πιο αμφίβολη είναι η πραγματική εξουσία ή ακόμη και η ύπαρξη των «επισκόπων» που αναφέρονται σε αυτούς τους καταλόγους. Στην πραγματικότητα, οι αξιόλογες διαθέσιμες πηγές, οι οποίες μάλιστα ενσωματώθηκαν στην παράδοση των Καθολικών χριστιανών ως έγκυρες και αποδεκτές, δεν αναφέρονται καν στην ύπαρξη Καθολικού επισκόπου Ρώμης πριν το 150 μ.Χ.: παρότι έγινε γνωστή ως *Κλήμεντος Α΄*, η συγκεκριμένη επιστολή δεν αναφέρεται ποτέ σε Επίσκοπο Ρώμης (ούτε σε Κλήμεντα), και η γλώσσα της υποδηλώνει σαφώς ότι γράφτηκε από ένα πολυπρόσωπο όργανο εκκλησιαστικής εξουσίας. Ακόμη σπουδαιότερες είναι οι σχετικές μαρτυρίες του Ιγνατίου Αντιοχείας και του *Ποιμένος* του Ερμά. Στις σωζόμενες επιστολές του, ο Ιγνάτιος αναφέρει συστηματικά τον μοναρχικό επίσκοπο κάθε εκκλησίας στην οποία γράφει - με μία αξιοσημείωτη εξαίρεση: την *πρὸς Ρωμαίους* επιστολή του, στην οποία δεν κάνει καμία νύξη για την ύπαρξη επισκόπου Ρώμης. Η μαρτυρία του Ερμά είναι ακόμη σημαντικότερη, επειδή ήταν μέλος της χριστιανικής κοινότητας της Ρώμης και το κείμενό του ενσωματώθηκε σύντομα στην παράδοση της Καθολικής εκκλησίας. Κι όμως, δεν αναφέρεται στην ύπαρξη μοναρχικού επισκόπου στην πόλη.²⁴

Είναι λοιπόν μάλλον προφανές ότι, παρά τους εκτενείς επισκοπικούς καταλόγους που φτάνουν ως τον Πέτρο, ο θεσμός του μοναρχικού επισκόπου στη Ρώμη αναδεικνύεται δυναμικά και σχετικά αξιόπιστα στις πηγές μας μετά το 150 μ.Χ., πολύ αργότερα από ό,τι στις χριστιανικές κοινότητες της δυτικής Μικράς Ασίας.²⁵

Δεν γνωρίζουμε, λοιπόν, πώς ακριβώς ήταν οργανωμένη η χριστιανική κοινότητα της Ρώμης πριν το μέσο του δεύτερου αιώνα. Από όσα μπορούμε να σταχυολογήσουμε στις διαθέσιμες πηγές εκείνων των χρόνων, υποθέτουμε ότι αποτελούνταν από πολυάριθμους ομίλους πιστών που συναθροίζονταν σε σπίτια και ήταν οργανωμένοι κυρίως κατά *οἴκους*. Οι όμιλοι αυτοί είχαν συχνή επικοινωνία μεταξύ τους, που ενίοτε περιλάμβανε ένθερμη αλληλοϋποστήριξη αλλά και προστριβές. Υπήρχαν πρεσβυτέρια, αλλά ο έλεγχος που ασκούσαν περιοριζόταν συνήθως στους ομίλους στους οποίους ανήκαν, ποτέ στο σύνολο της κοινότητας.²⁶ Για ζητήματα που αφορούσαν όλους τους χριστιανούς της Ρώμης, πιθανόν κάποιοι ή αρκετοί από αυτούς να συναντιούνταν ενίοτε από κοινού, ανταλλάσσοντας απόψεις και λαμβάνοντας κάποιες κοινές αποφάσεις. Αυτό υπονοείται τουλάχιστον από τον *Ποιμένα* του Ερμά: όταν ο προφήτης έλαβε μια αποκάλυψη, για να ενημερώσει σχετικά όλους τους χριστιανούς της πόλης,

24. Έρμ., *Ποιμ.* 13, 1· 17, 10.

25. Μολονότι ο θεσμός του μοναρχικού επισκόπου μαρτυρείται αρκετά νωρίς σε εκκλησίες της δυτικής Μικράς Ασίας, σε καμία περίπτωση δεν υπονοώ πως όλες οι μικρασιατικές χριστιανικές κοινότητες είχαν αποδεχτεί αυτόν τον θεσμό.

26. Ο Ερμάς είναι ιδιαίτερα οξύς στην κριτική του για τη διχόνοια που επικρατούσε μεταξύ των ομόδοξων χριστιανών της Ρώμης: σε ένα από τα οράματά του, η «Εκκλησία», με τη μορφή μιας αξιοσέβαστης ηλικιωμένης γυναίκας, αναφέρεται νοσταλγικά στην εποχή που οι απόστολοι, «οι επίσκοποι, οι δάσκαλοι και οι διάκονοι» που υπηρετούσαν τις ανάγκες των χριστιανών της Ρώμης «συμφωνούσαν πάντοτε και είχαν ειρήνη μεταξύ τους και άκουγαν ο ένας τον άλλον», υπονοώντας προφανώς πως, στις μέρες του Ερμά, οι σχέσεις τους δεν ήταν το ίδιο αρμονικές. Λίγο παρακάτω, η «Εκκλησία» γίνεται πιο σαφής και παραγγέλλει αυστηρά στους *προεστώτες* της πόλης να αποκαταστήσουν άμεσα την ειρήνη μεταξύ τους. Έρμ., *Ποιμ.* 13, 1· 17, 10.

φρόντισε να το διαβάσει *μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τῶν προϊσταμένων τῆς ἐκκλησίας*.²⁷ Φυσικά, δεν ξέρουμε τι ποσοστό χριστιανῶν της πόλης αντιπροσωπευόταν σε αυτές τις συναντήσεις, ούτε πόσο δεσμευτικές μπορεί να ήταν οι όποιες αποφάσεις λαμβάνονταν εκεί. Το πιθανότερο είναι ο κάθε όμιλος να λειτουργούσε σχετικά αυτόνομα, υπό την καθοδήγηση των *προεστώτων* του.

* * *

Στο σημείο αυτό, θα κάνω μια υπόθεση, η οποία δεν μπορεί να αποδειχτεί, αλλά παρουσιάζει ενδιαφέρον.

Γνωρίζουμε ότι μεγάλο ποσοστό κατοίκων της Ρώμης αποτελείτο από επιμέρους κοινότητες ατόμων με κοινή καταγωγή, που καταλάμβαναν συγκεκριμένες συνοικίες της πόλης την περίοδο που εξετάζουμε. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν οι Ιουδαίοι της Ρώμης, οι οποίοι κατοικούσαν κυρίως στην περιοχή που είναι σήμερα γνωστή ως Trastevere.²⁸ Αντίστοιχη τάση παρατηρείται και μεταξύ των εθνικών: ο Αθήναιος, γράφοντας περί το 200 μ.Χ., αναφέρει ότι πολλοί μετανάστες στη Ρώμη κατοικούσαν σε συγκεκριμένες γειτονίες της πόλης, μετατρέποντάς την σε *ἐπιτομή τῆς οἰκουμένης* και σχηματίζοντας στο εσωτερικό της επιμέρους *πόλεις* (των Αλεξανδρέων, των Αντιοχέων, των Νικομηδέων κ.λπ.).²⁹

Είναι λογικό να υποθέσουμε ότι το φαινόμενο αυτό επηρέαζε και τη χριστιανική κοινότητα της Ρώμης. Ένας χριστιανός που μετακόμιζε στη Ρώμη θα είχε φροντίσει πρώτα να μάθει αν ζούσαν συντοπίτες του εκεί, καθώς και αν κάποιοι αυτούς ήταν χριστιανοί. Ο συνδυασμός κοινής καταγωγής και πίστης θα του εξασφάλιζε πολύ πιο ένθερμη και αποτελεσματική υποστήριξη. Είναι επίσης λογικό ένας χριστιανός να προτιμούσε να συναθροιστεί με άτομα αντίστοιχης καταγωγής και γλώσσας – αν υπήρχε φυσικά αυτή η δυνατότητα. Όσοι πάλι δεν μπορούσαν να βρουν ομόγλωσσο όμιλο, πιθανότατα θα συνταυτίζονταν με την κοινότητα της οποίας τη γλώσσα καταλάβαιναν καλύτερα. Η τάση αυτή θα είχε ως αποτέλεσμα να διαμορφωθούν επιμέρους γλωσσικές κοινότητες εντός της χριστιανικής κοινότητας της Ρώμης, με βάση τις κύριες γλώσσες της αυτοκρατορίας, όπως τα Ελληνικά και τα Λατινικά.³⁰ Αυτές με τη σειρά τους, θα χωρίζονταν αδρά σε επιμέρους ομίλους με βάση την καταγωγή και τις συγγενικές σχέσεις.

Εξάλλου, γνωρίζουμε τουλάχιστον ένα τέτοιο παράδειγμα οργάνωσης από τις καινοδιαθηκικές Πράξεις των Αποστόλων: στο έκτο κεφάλαιο, αναφέρεται ότι η αρχική κοινότητα των ακολούθων του Ιησού, που αποτελείτο τότε αποκλειστικά από

---

27. Έρμ., *Ποιμ.*, 8, 3.

28. Lampe, *ό.π.*, σσ. 38-40. Έχουν βρεθεί επίσης επιγραφές που υποδεικνύουν ότι οι Ιουδαίοι, με τη σειρά τους, συναθροίζονταν σε συναγωγές της Ρώμης με κριτήριο την καταγωγή τους: Lampe, *ό.π.*, σ. 383, παρ. 1.

29. Αθην., *Δειπνοσοφισταί* I 36, 7.

30. Μια σχετική ένδειξη είναι το μαρτυρολόγιο του Ιουστίνου, ο οποίος καταγόταν από την Παλαιστίνη και δίδαξε στη Ρώμη: όλοι οι αναφερόμενοι μαθητές του είναι ελληνόφωνοι Μικρασιάτες. Μαθητής του Ιουστίνου ήταν επίσης ο Τατιανός, που καταγόταν από μια περιοχή μεταξύ Καππαδοκίας και Συρίας. Δικός του μαθητής ήταν ο Ρόδων, που καταγόταν επίσης από τη Μικρά Ασία και είχε έρθει στη Ρώμη για σπουδές: Εύσ., *Εκκλ. ίστ.* V 13, 1.

Ιουδαίους, είχε χωριστεί σε δύο ομάδες με κύριο κριτήριο τη γλώσσα και την καταγωγή: τους *Ἑβραίους*, Ιουδαίους που είχαν ως κύρια γλώσσα τα Αραμαϊκά/ Εβραϊκά και είχαν ζήσει κυρίως στην Παλαιστίνη, και τους *Ἑλληνιστάς*, Ιουδαίους που είχαν μεγαλώσει στη Διασπορά και κατανοούσαν καλύτερα την Ελληνική. Αν ήταν φυσική μια τέτοια οργανωτική εξέλιξη σε μια πόλη σαν την Ιερουσαλήμ, πόσο μάλλον σε μια πόλη του μεγέθους και της πολυγλωσσικότητας της Ρώμης.³¹

Κάθε όμιλος και γλωσσική κοινότητα θα επέλεγε ηγέτες από το εσωτερικό της, διαμορφώνοντας παράλληλα λιγότερο ή περισσότερο διαφοροποιημένες τελετουργικές και θεολογικές παραδόσεις, διατηρώντας στενές σχέσεις με τους χριστιανούς των περιοχών από τις οποίες κατάγονταν. Το φαινόμενο αυτό είναι εμφανές, λόγου χάρη, στην επιστολή της εκκλησίας του Λουγδούνου και της Βιέννας προς τις εκκλησίες της Μικράς Ασίας, που χρονολογείται περί το 177/8 μ.Χ. (γνωστή και ως *τὸ μαρτύριον τῶν ἐν Λουγδούνῳ τελειωθέντων*).³² Οι δύο εκκλησίες της Γαλατίας είχαν στενούς δεσμούς με τις μικρασιατικές εκκλησίες, πιθανότατα λόγω των Μικρασιατῶν χριστιανῶν που περιλαμβάνονταν στο ποίμνιό τους· ορισμένοι από τους οποίους μάλιστα ήταν ηγετικές φυσιογνωμίες (ίσως και ιδρυτικά μέλη) αυτῶν των εκκλησιῶν. Η μεγάλη απόσταση που τις χώριζε δεν είχε επηρεάσει τη θερμότητα της επικοινωνίας αλλά και της επιρροῆς που μπορούσαν να ασκήσουν πάνω τους.³³

Αν ὄντως επικρατούσε αυτό το μοντέλο οργάνωσης στο πρώτο μισό του δευτέρου αιώνα στη χριστιανική κοινότητα της Ρώμης, δεν ήταν μέρος κάποιου σχεδίου ή συνεννόησης, αλλά αποτέλεσμα της φυσικῆς τάσης των χριστιανῶν της πόλης να συναθροίζονται με συγγενείς, συντοπίτες και γενικά με ὅσους αισθάνονταν μεγαλύτερη οικειότητα. Σε κάθε περίπτωση, η οργάνωση με βάση τη γλώσσα, τη συγγένεια και την καταγωγή θα εξηγούσε αρκετά ικανοποιητικά τη μακροχρόνια ἔλλειψη ενιαίας ηγεσίας και, ως επακόλουθο, την αρκετά αργοπορημένη εδραίωση του θεσμοῦ του μοναρχικοῦ επισκόπου στη Ρώμη.³⁴

* * *

31. Πράξ. 6:1 κ.ε. Για τη σημασία των ὀρων *Ἑβραίος* και *Ἑλληνιστής* στο 6^ο κεφ. των Πράξεων, βλ. C. S. Keener, *Acts: an exegetical commentary, Volume 2: 3:1-14:28*, Baker Academic, Michigan 2013, σσ. 1253-9· C. H. Talbert, *Reading Acts: A Literary and Theological Commentary on the Acts of the Apostles*, Smyth & Helwys Publishing, Inc., Macon, Georgia 2005, σ. 58, παρ. 4· S. G. Wilson, *The Gentiles and the Gentile Mission in Luke-Acts*, Cambridge University Press, New York 1973, σσ. 129-30.

32. Για την περίληψη, βλ. Εὐσ., *Ἐκκλ. ἱστ.*, V 3, 4· για τα διασωθέντα αποσπάσματα της επιστολῆς, βλ. V 1, 3-63. Ἄλλη μια ενδιαφέρουσα ἐνδειξη για αὐτή την τάση ἀποτελεῖ το κλείσιμο της πρὸς Ἑβραίους επιστολῆς της Καινῆς Διαθήκης (Ἑβρ. 13:24): *ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας*. Οι περισσότεροι μελετητές τοποθετοῦν τους παραλήπτες της επιστολῆς κάπου ἐντὸς της Ἰταλίας, βασιζόμενοι κυρίως σε αὐτὸ το ἐδάφιο. Θεωροῦν πὼς ὁ συγγραφέας ἔγραφε ἀπὸ ἓνα μέρος ὅπου ζούσαν χριστιανοὶ που κατάγονταν ἀπὸ την Ἰταλία, και χρησιμοποίησαν την επιστολή για να στείλουν χαιρετισμούς πίσω στην πατρίδα τους. M. Aymer, C. B. Kittredge, D. A. Sánchez (eds.), *Hebrews, the General Epistles, and Revelation: Fortress Commentary on the Bible Study Edition*, σσ. 625-54.

33. Ο Ἄταλος ἀπὸ την Πέργαμο, που περιγράφεται ὡς «στύλος και θεμέλιο» της τοπικῆς κοινότητας. Ο Αλέξανδρος ὁ Φρύγας, γιατρός στο ἐπάγγελμα, εἶχε ζήσει «πολλὰ χρόνια στις περιοχές της Γαλλίας και ἦταν γνωστός σε ὅλους σχεδόν για την ἀγάπη του πρὸς τον Θεό και τον θαρρετό του λόγο». Ἐπίσης, ὁ Ειρηναῖος, που ἔγινε Ἐπίσκοπος Λουγδούνου μετὰ τον μαρτυρικό θάνατο του προηγούμενου επισκόπου, κατάγονταν ἀπὸ την Μικρὰ Ἀσία· Εὐσ., *Ἐκκλ. ἱστ.*, V 1, 17 και 43· 23, 3 και 24, 11.

34. P. F. Bradshaw, M. E. Johnson, L. E. Philips, *The Apostolic Tradition, A Commentary*, Fortress Press, Minneapolis 2002, σσ. 33-5.

Ανεξάρτητα από τον ρόλο που διαδραμάτιζε η γλώσσα και η καταγωγή στην οργάνωση των χριστιανικών ομίλων της Ρώμης, η απουσία ενιαίας ηγεσίας υποδαύλισε τον θεολογικό πλουραλισμό, που κλόνισε τη συνοχή της χριστιανικής κοινότητας της Ρώμης, ειδικά στο μέσο του δεύτερου αιώνα.

Η Ρώμη συνδύαζε πολλά πλεονεκτήματα για φιλόδοξους χριστιανούς δασκάλους και στοχαστές: είχε ήδη μεγάλο αριθμό χριστιανών, τόσο μόνιμων κατοίκων όσο και επισκεπτών, διευκολύνοντας τη συγκέντρωση μαθητών αλλά και τη δημιουργία ενός ευρύτατου δικτύου προσωπικών γνωριμιών. Δεν είναι σύμπτωση η συγκέντρωση τόσο πολλών χριστιανών δασκάλων στη Ρώμη στο μέσο του δεύτερου αιώνα, όπως ο Βαλεντίνος, ο Μαρκίων, ο Πτολεμαίος, ο Καρποκράτης, ο Κέρδων, ο Ρόδων, ο Ιουστίνος, και ο Τατιανός. Κι αν η Ρώμη ήταν ελκυστικός προορισμός για χριστιανούς δασκάλους και στοχαστές, το ίδιο θα ίσχυε και για χριστιανούς με πνευματικές αναζητήσεις. Ένας χριστιανός που διψούσε για γνώση γνώριζε ότι στη Ρώμη μπορούσε να εξοικειωθεί με τις απόψεις πολλών διδασκάλων και σχολών σκέψης, δίχως να χρειαστεί να μετακινηθεί σε άλλα σημεία της αυτοκρατορίας. Η Ρώμη, εκτός από *έπιτομή τῆς οἰκουμένης*, είχε γίνει και *επιτομή του χριστιανισμού*.

Στο θεολογικό αυτό μωσαϊκό, αναδύθηκαν δύο κυρίαρχα χριστιανικά ρεύματα, όχι μόνο στη Ρώμη, αλλά στο σύνολο του χριστιανικού κινήματος: το ένα, με πρότιστο εκπρόσωπο τον Μαρκίωνα και διάφορους γνωστικούς στοχαστές, *απέρριπτε τον Θεό του Ισραήλ*, θεωρώντας τον κατώτερο ή και εχθρό του Θεού για τον οποίο μίλησε ο Ιησούς· το δεύτερο, *αποδεχόταν την πλήρη ταύτιση του Θεού του Ιησού με τον Θεό των Ιουδαίων*, και είχε ως κύριο εκπρόσωπό του την κοινότητα που έγινε γνωστή ως Καθολική Εκκλησία. Οι απόψεις των δύο αυτών ρευμάτων είχαν γίνει πλέον τόσο ασυμβίβαστες, ώστε ήταν θέμα χρόνου η αντίθεσή τους να εκφραστεί και σε θεσμικό επίπεδο. Η πάλη μεταξύ των δύο αυτών ρευμάτων υπήρξε σκληρή, κι ο νικητής θα κρινόταν όχι από θεολογικά επιχειρήματα, αλλά από το επίπεδο οργάνωσης της κάθε παράταξης. Οι Καθολικοί της Μικράς Ασίας είχαν διακρίνει πως η συγκέντρωση της εξουσίας σε έναν μόνο πρεσβύτερο για κάθε χριστιανική κοινότητα ήταν αρκετά αποτελεσματικό εργαλείο εναντίον ετερόδοξων χριστιανών· το αποδεικνύουν οι επιστολές του Ιγνατίου Αντιοχείας. Για τους πλέον οξυδερκείς από αυτούς θα ήταν μάλλον προφανές πως απαιτούνταν μια αντίστοιχη συσπείρωση στη Ρώμη.

Μια υπόθεση για την ανάδυση του Καθολικού επισκόπου στη Ρώμη

Στο σημείο αυτό, θα επιχειρήσω μια ακόμη υπόθεση: λαμβάνοντας υπόψη ότι στις εκκλησίες της δυτικής Μικράς Ασίας ο θεσμός του μοναρχικού επισκόπου εμφανίζεται εδραιωμένος και δυναμικός αρκετά νωρίτερα από ό,τι στη Ρώμη, καθώς και τις γενικότερες σχέσεις των μικρασιατικών εκκλησιών με τον Επίσκοπο Ρώμης μετά το 150 μ.Χ., θεωρώ ότι οι Καθολικοί Επίσκοποι εκείνης της περιοχής συνέβαλαν καθοριστικά στην εδραίωση της μοναρχικής επισκοπής και στη Ρώμη, πείθοντας ομίλους Καθολικών Μικρασιατών που ζούσαν στην πρωτεύουσα να αναγνωρίσουν την εξουσία του.

Η υπόθεση αυτή στηρίζεται σχεδόν εξολοκλήρου σε μία μαρτυρία. Αφορά την επίσκεψη του περίφημου επισκόπου Σμύρνης Πολυκάρπου στον επίσκοπο Ρώμης Ανίκητο. Η αρχαιότερη και πλέον αξιόλογη σχετική πηγή για αυτό το ταξίδι είναι μια επιστολή του Ειρηναίου προς τον επίσκοπο Ρώμης Βίκτωρα, που συντάχθηκε περί το 200 μ.Χ.: σε αυτήν, ο Ειρηναίος αναφέρει ότι ο γηραιός Πολύκαρπος (ήταν ήδη ογδόντα ετών) έκανε το μακρύ ταξίδι από τη Μικρά Ασία στη Ρώμη για να συναντηθεί με τον επίσκοπο της Καθολικής κοινότητας Ανίκητο, του οποίου η επισκοπή χρονολογείται παραδοσιακά στα 157-168 μ.Χ.³⁵

Παραδοσιακά, λόγος αυτής της επίσκεψης θεωρείται η αποσαφήνιση της ημερομηνίας του εορτασμού του Πάσχα, καθώς οι Καθολικές εκκλησίες της Μικράς Ασίας το γιόρταζαν διαφορετική ημέρα από ό,τι η Καθολική εκκλησία της Ρώμης. Κι είναι αλήθεια ότι ο Ειρηναίος τονίζει πως οι δυο επίσκοποι συζήτησαν αυτό το θέμα, επαινώντας τους μάλιστα για τη διαλλακτική τους διάθεση: μολονότι τελικά διαφώνησαν για το ποια ήταν η κατάλληλη ημερομηνία τέλεσης του Πάσχα, δεν διέκοψαν τις μεταξύ τους σχέσεις, αλλά μετ' ειρήνης άπ' αλλήλων άπηλλάγησαν.³⁶ Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει πως το Πάσχα ήταν όντως ο κύριος σκοπός της επίσκεψης. Ο Ειρηναίος έστρεψε την προσοχή εκεί γιατί αυτό ήταν το θέμα της επιστολής του προς τον Βίκτωρα. Ο ίδιος παραδέχεται ότι η συνάντηση διευθέτησε διάφορα θέματα και μικροδιαφορές που απασχολούσαν τους δύο άντρες και τις κοινότητες που εκπροσωπούσαν.³⁷

Κατά τη γνώμη μου, η συνάντηση αυτή ήταν μέρος μιας διαδικασίας συνασπισμού ομίλων Καθολικών της πόλης υπό την εξουσία ενός Καθολικού επισκόπου.

Η Μικρά Ασία υπήρξε λίκνο του χριστιανισμού ήδη από τον πρώτο αιώνα, με μεγάλο αριθμό χριστιανών και εκκλησιών. Η ανάπτυξη του κινήματος στην περιοχή ήταν τόσο γοργή, ώστε υποκίνησε τοπικές αντιδράσεις των αρχών, όπως αποδεικνύει η περίφημη επιστολή του Πλίνιου του Νεότερου στον αυτοκράτορα Τραϊανό. Γνωρίζουμε, επίσης, ότι πολλοί χριστιανοί μικρασιατικής καταγωγής ζούσαν στη Ρώμη, διατηρώντας ένθερμη επικοινωνία με τις εκκλησίες της Μικράς Ασίας και τις τοπικές τους παραδόσεις.³⁸

Λόγω των διαφορών αυτών, καθώς και των πολλών δεκαετιών εκκλησιαστικής αυτονομίας στην πόλη της Ρώμης, μπορούμε βέσιμα να υποθέσουμε ότι ορισμένοι τουλάχιστον όμιλοι Καθολικών μικρασιατικής καταγωγής ίσως δυσκολεύονταν να αναγνωρίσουν την εξουσία του τοπικού Καθολικού επισκόπου, φοβούμενοι κάποιον συμβιβασμό στις πεποιθήσεις τους. Από την άλλη, ο Καθολικός Επίσκοπος χρειαζόταν συσπειρωμένο στο πλευρό του το σύνολο των Καθολικών της πόλης στην πάλη εναντίον ετερόδοξων χριστιανών. Μια επίσκεψη από τον πλέον επιφανή Καθολικό

35. Εὐσ., *Αἰρ.* IV14, 10· *Χρον.*, εκδ. Helm, GCS 47, σ. 205. Ο Πολύκαρπος πέθανε το 167 μ.Χ. σε ηλικία 86 ετών· EAC s.v. *Polycarp*, παρ. 1.

36. Εὐσ., *Ἐκκλ. ἱστ.* V 24, 14-17.

37. Εὐσ., *Ἐκκλ. ἱστ.* V 24, 16.

38. Ενδεικτικές της δυναμικής παρουσίας Μικρασιατῶν στη Ρώμη είναι οι περιπτώσεις του Ειρηναίου, του Φλωρίνου, του Θεοδότου και του Πραξέα· Εὐσ., *Ἐκκλ. ἱστ.* V 15· 20, 4· 28, 6· Τερτ., *Adv. Prax.* 1· EAC s.v. *Irenaeus· Florinus*. Ο δε Ειρηναίος στη επιστολή του προς τον Βίκτωρα αναφέρεται στα συχνά ταξίδια Μικρασιατῶν χριστιανῶν στη Ρώμη, και τις ειρηνικές τους σχέσεις με την τοπική κοινότητα· Εὐσ., *Ἐκκλ. ἱστ.* V 24, 14-15.

Επίσκοπο της Μικράς Ασίας θα μπορούσε να διαλύσει τις αμφιβολίες των Μικρασιατών χριστιανών, να τους ενσωματώσει στο ποίμνιο του τοπικού Καθολικού Επισκόπου, κι έτσι να ενισχύσει σημαντικά τόσο το κύρος, όσο και την εξουσία του εντός της Ρώμης.³⁹

Ίσως δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Επίσκοπος Ρώμης εμφανίζεται να ασκεί δυναμικά επιρροή τόσο στη Ρώμη όσο και σε άλλες χριστιανικές κοινότητες μετά το 160 μ.Χ., οπότε και χρονολογείται η επίσκεψη του Πολυκάρπου στη Ρώμη. Η σπουδαιότερη ίσως σχετική μαρτυρία είναι αυτή του επισκόπου Κορίνθου Διονυσίου: στο διασωθέν απόσπασμα μιας επιστολής του προς την Καθολική εκκλησία της Ρώμης, ο Διονύσιος τονίζει ότι, παρότι η συνήθεια των ευεργεσιών προς άλλες εκκλησίες ήταν αρκετά παλαιά για τους χριστιανούς της Ρώμης, μετά την ανάρρηση του επισκόπου Ρώμης Σωτήρος (167-174 μ.Χ.) η πρακτική αυτή ενισχύθηκε σημαντικά, συνοδευόμενη όχι μόνο από υλικά αγαθά αλλά και *μακαρίους λόγους, ως τέκνα πατήρ φιλόστοργος παρακαλῶν* – ένας ευφημισμός της επέμβασης στις εσωτερικές υποθέσεις άλλων εκκλησιών.⁴⁰ Αποκορύφωμα αυτής της δυναμικής παρουσίας, η πρωτοφανής προσπάθεια του επισκόπου Ρώμης Βίκτωρος το 198 μ.Χ. να επιβάλει κοινή ημερομηνία τέλεσης του Πάσχα (και κατ' ουσία την κυριαρχία του) σε όλες τις Καθολικές κοινότητες – πρωτοβουλία δίχως προηγούμενο στο χριστιανικό κίνημα.⁴¹

Κατά τη γνώμη μου, ο υπέργηρος Πολύκαρπος δεν πήγε στη Ρώμη απλά για να συζητήσει ποια ήταν η κατάλληλη ημερομηνία εορτασμού του Πάσχα· αυτό θα μπορούσε να γίνει και μέσω επιστολών (όπως και επί Βίκτωρος αργότερα). Η επίσκεψή του ήταν πιθανότατα μια προσπάθεια ενίσχυσης της εξουσίας του επισκόπου Ανικήτου και, ως αποτέλεσμα, του ευρύτερου συνασπισμού των Καθολικών Εκκλησιών. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται και από μια άλλη μαρτυρία για την επίσκεψη του Πολυκάρπου στη Ρώμη: αναφέρεται ότι, κατά τη διάρκεια της διαμονής του, ο Πολύκαρπος αρνήθηκε να αποδεχτεί ως συγχριστιανό του τον Μαρκίωνα, πείθοντας παράλληλα πολλά άτομα που ήταν ως τότε υποστηρικτές του Βαλεντίνου και του Μαρκίωνος (βασικών αντιπάλων της Καθολικής εκκλησίας) να συνταυτιστούν με το ποίμνιο του Ανικήτου.⁴²

Η διαδικασία συνασπισμού Καθολικών κάτω από την εξουσία του Καθολικού επισκόπου της Ρώμης πρέπει να περιέλαβε σταδιακά και την ένταξη μη ελληνόφωνων χριστιανικών ομίλων. Ίσως μια ακόμη ένδειξη προς αυτήν την κατεύθυνση να είναι και η ανάρρηση του Βίκτωρος στο επισκοπικό αξίωμα της Ρώμης: ο Βίκτωρ καταγόταν από τη λατινόφωνη βορειοδυτική Αφρική, και χειροτονήθηκε Επίσκοπος Ρώμης το 189 μ.Χ.⁴³ Ίσως δεν είναι σύμπτωση ότι εκείνα περίπου τα χρόνια έχουμε και τις πρώτες μαρτυρίες για λατινόφωνους χριστιανούς από αυτήν την περιοχή.

39. Εὐσ., *Ἐκκλ. ἰστ.* IV 14, 1.

40. Ἰγν., *Ρωμ. πρ. Κλήμ. Α'* 55, 2. Εὐσ., *Ἐκκλ. ἰστ.* IV 23, 9-10.

41. Εὐσ., *Ἐκκλ. ἰστ.* V 23-25.

42. Εὐσ., *Ἐκκλ. ἰστ.* IV 14, 5 και 7.

43. *Liber Pontificalis*, 15· R. Davis, *The Book of Pontiffs (Liber Pontificalis). The Ancient Biographies of First Ninety Roman Bishops to AD 715*, Liverpool University Press, Liverpool 2010, σ. 6.

Ρώμη: κοιτίδα ή κατάκτηση της Καθολικής εκκλησίας;

Αν η παραπάνω υπόθεση είναι σωστή, έστω σε κάποιο βαθμό, αυτό σημαίνει πως η Ρώμη δεν υπήρξε εξαρχής προπύργιο των Καθολικών. Το δίκτυο των Καθολικών εκκλησιών ήρθε πρώτα σε ύπαρξη αλλού, πιθανότατα στη Μικρά Ασία (κρίνοντας από τις επιστολές του Ιγνατίου Αντιοχείας). Σταδιακά, άρχισε να ενσωματώνει κοινότητες Καθολικών σε όλη την έκταση του χριστιανικού κινήματος, ενθαρρύνοντας την υιοθέτηση του μοντέλου της μοναρχικής επισκοπής και συσπειρώνοντας κάτω από τον έλεγχο του μοναρχικού επισκόπου όσο το δυνατόν περισσότερους ομίλους πιστών.

Η διαδικασία αυτή αποτυπώνεται με πολύ ιδιαίτερο τρόπο στις επιστολές του επισκόπου Κορίνθου Διονυσίου (166 -165 μ.Χ.).⁴⁴ Οι επιστολές αυτές γράφτηκαν σε μια εποχή κατά την οποία οι Καθολικοί Επίσκοποι επιχειρούσαν να διευρύνουν όσο το δυνατόν περισσότερο το δίκτυό τους, ενισχύοντας την ανάρρηση ή την εδραίωση μοναρχικών επισκόπων σε άλλες πόλεις: αυτό ακριβώς επιχειρεί να κάνει ο Διονύσιος στις χριστιανικές κοινότητες της Αθήνας, της Σπάρτης, της Κρήτης, της Βιθυνίας και του Εύξεινου Πόντου.

Στην επιστολή του προς την εκκλησία της Κνωσού, ο Διονύσιος συμβουλεύει τον προφανώς άπειρο επίσκοπό της Πινυτό να είναι πιο διαλλακτικός, ώστε να μην χάσει τον έλεγχο της κοινότητάς του. Η επιστολή του στην εκκλησία της Γόρτυνας, που απευθυνόταν παράλληλα και στις υπόλοιπες «παροικίες» της Κρήτης, ενισχύει το κύρος του τοπικού επισκόπου έναντι των «αιρετικών». Στην εκκλησία της Σπάρτης φρόντισε, όπως λέει ο Ευσέβιος, για την «ειρήνη» και την «ενότητα» της εκκλησίας – φράση που αναμφίβολα υπονοεί την ενδυνάμωση της εξουσίας του τοπικού Καθολικού επισκόπου. Στην επιστολή του προς τους χριστιανούς της Αθήνας ασκεί δριμεία κριτική για αποστασία μετά τον θάνατο του τοπικού επισκόπου και συμβάλει στη δημιουργία μιας τοπικής παράδοσης περί αποστολικής διαδοχής. Το σημείο αυτό αξίζει ιδιαίτερη προσοχή: ο Διονύσιος αντιλαμβάνεται πως ο καλύτερος τρόπος να παραμείνει η εκκλησία της Αθήνας στο δίκτυο των Καθολικών εκκλησιών δεν είναι η αποτελεσματικότερη κατήχηση των πιστών, αλλά η εδραίωση του θεσμού του μοναρχικού επισκόπου και η κατοχύρωση της «αποστολικότητας» της τοπικής κοινότητας. Παρόμοια αίσθηση μας αφήνουν τα όσα γνωρίζουμε για τις επιστολές του προς τις εκκλησίες της Νικομηδείας και της Αμάστρεως. Σύμφωνα με τον Ευσέβιο, συνέγραψε στους Νικομηδεείς επιχειρώντας να καταπολεμήσει τη διδασκαλία των Μαρκιωνιτών, που είχαν μεγάλη απήχηση στην περιοχή. Παρόμοιο κίνητρο είχαν και οι Βακχυλίδης και Έλπιστος, προεστώτες της Αμάστρεως, που ζήτησαν από τον Διονύσιο να τους γράψει μια επιστολή με ερμηνευτικά σχόλια σε βιβλικές περικοπές, καθώς και να τους συμβουλέψει αν ήταν κατάλληλο να δεχτούν στην εκκλησία τους άτομα που είχαν υποπέσει σε σοβαρά αμαρτήματα ή είχαν συνταυτιστεί στο παρελθόν με ετερόδοξες κοινότητες. Στην απόκρισή του, ο Διονύσιος δεν παραλείπει να μνημονεύσει τον τοπικό Καθολικό επίσκοπο Πάλμα, ενισχύοντας προφανώς το κύρος του στην τοπική χριστιανική κοινότητα.

44. EAC s. v. *Dionysius of Corinth*: Εὐσ., Ἐκκλ. ἰστ. IV 23.

Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τις επιστολές του Διονυσίου, παρότι λιγοστές και δευτερογενείς, καταδεικνύουν τον αγώνα που έκαναν οι Καθολικοί Επίσκοποι να επεκτείνουν το δίκτυο της Καθολικής εκκλησίας. Ακόμη και εκεί που υπήρχαν ήδη κοινότητες ομόδοξων χριστιανών, η ενσωμάτωσή τους στο δίκτυο απαιτούσε την εδραίωση της μοναρχικής επισκοπής στην τοπική κοινότητα.

Κατά τη γνώμη μου, κάτι αντίστοιχο συνέβη λίγες δεκαετίες νωρίτερα και στη χριστιανική κοινότητα της Ρώμης. Καθολική κοινότητα υπήρχε ήδη αρκετές δεκαετίες πριν, και γύρω στο 150 μ.Χ. πιθανόν υιοθετήθηκε το μοντέλο του μοναρχικού επισκόπου σε κάποιον από τους μεγαλύτερους ομίλους της. Ωστόσο, πολλοί όμιλοι Καθολικών, ιδίως οι ηγέτες τους, θα δυσκολεύτηκαν να αναγνωρίσουν την εξουσία του, με αποτέλεσμα η Καθολική κοινότητα της Ρώμης να παραμένει διασπασμένη και, ως αποτέλεσμα, αδύναμη έναντι των αντιπάλων της στην πόλη. Για να ενισχύσουν την παρουσία τους στη Ρώμη, οι Καθολικοί Επίσκοποι έπρεπε πρώτα να ενισχύουν τον ομότιμό τους στην πόλη, προτρέποντας τους επιμέρους ομίλους Καθολικών να αποδεχτούν την εξουσία του. Κατά τη γνώμη μου, οι όμιλοι των Μικρασιατών χριστιανών είχαν κομβικό ρόλο σ' αυτόν τον συνασπισμό.

Ωστόσο, η στήριξη αυτή είχε κάποιο κόστος για τον Επίσκοπο Ρώμης: η εξουσία του στους Μικρασιάτες χριστιανούς της Ρώμης δεν ήταν απόλυτη. Όφειλε να σέβεται τις τελετουργικές τους διαφοροποιήσεις (όπως στο ζήτημα του εορτασμού του Πάσχα) –υποχώρηση που αναμφίβολα ενοχλούσε τους κατοπινούς επισκόπους Ρώμης. Η μεγαλύτερη απόδειξη της εδραίωσης του μοναρχικού επισκόπου στη Ρώμη, ήταν η απόφαση του επισκόπου Βίκτωρος να επιβάλει την άνευ όρων εξουσία του σε όλους τους Καθολικούς χριστιανούς της Ρώμης, στο τέλος του δεύτερου αιώνα.⁴⁵ Έχουμε λόγους να πιστεύουμε πως το εγχείρημα αυτό δεν είχε στόχο τόσο την τελετουργική ομοιομορφία στις Καθολικές εκκλησίες, αλλά την εδραίωση της απόλυτης εξουσίας του στην ίδια τη Ρώμη: κατά τη διάρκεια της επισκοπής του απέβαλε από την εκκλησία αρκετά άτομα, όπως τον Φλωρίνο, τον Βλαστό και τον Θεόδοτο, ενώ άλλαξε στάση και όσον αφορά τους υποστηρικτές της *Νέας Προφητείας* (τους Μοντανιστές), καταδικάζοντας τη δράση τους.⁴⁶ Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των ατόμων ήταν η στενή τους σχέση με τη Μικρά Ασία: ο Φλωρίνος καταγόταν από τη Σμύρνη, ο Θεόδοτος από το Βυζάντιο, ο Βλαστός ήταν *τεσσαρεσκαίδεκατίτης*, υποστηρικτής δηλαδή του εορτασμού του Πάσχα στην ημερομηνία που προτιμούσαν οι μικρασιατικές εκκλησίες, ενώ οι Μοντανιστές είχαν πρωτοεμφανιστεί και κυριαρχούσαν στη Φρυγία.⁴⁷

Την ίδια περίοδο, ο Βίκτωρ αποφάσισε να ξεκαθαριστεί το ζήτημα της ημερομηνίας τέλεσης του Πάσχα σε όλες τις Καθολικές εκκλησίες, ζητώντας την πραγματοποίηση κατά τόπους συνόδων για το ζήτημα. Προφανώς, γνώριζε εξ αρχής πως οι εκκλησίες της Ασίας θα παρέμεναν πιστές στην παράδοσή τους κι ίσως πίστευε πως θα μπορούσε να τις εξαναγκάσει να συμμορφωθούν. Δεν τα κατάφερε. Οι εκκλησίες της

45. Εὐσ., *Εκκλ. ἱστ.* V 23-25.

46. Εὐσ., *Εκκλ. ἱστ.* V 15· 20, 4· 28, 6. Τερτ., *Ad Prax.* 1.

47. D. J. Kyrtatas, “Christians against Christians: The anti-heretical activities of the Roman Church in the second century”, *Historiein* Jan. 2006σ. 29, παρ. 1. Ψευδοτερτ., *Adv. omn. haer.* 8. Ο Πακιανός (*Ep.* 1, 1) συσχέτισε τον Βλαστό και με τον Μοντανισμό.

Μικράς Ασίας δήλωσαν αποφασισμένες να διατηρήσουν την παράδοσή τους, στάση που κράτησαν και πολλές άλλες όμορες χριστιανικές κοινότητες. Σε μια άνευ προηγουμένου κίνηση, ο Βίκτωρ αποφάσισε μονομερώς να διακόψει δεσμούς με όλες αυτές τις εκκλησίες, μια απόφαση που προκάλεσε σφοδρές αντιδράσεις μεταξύ των άλλων επισκόπων και τελικά ανακλήθηκε.⁴⁸

Είναι σαφές πως πίσω από την πρωτοβουλία του Βίκτωρος ήταν μια σειρά από συγκρούσεις με χριστιανούς της Μικράς Ασίας στην ίδια τη Ρώμη. Κύριος στόχος του ήταν να εξαλείψει μια και καλή κάθε αμφισβήτηση στο πρόσωπό του στην ίδια την πρωτεύουσα, και στη συνέχεια στο δίκτυο των Καθολικών κοινοτήτων. Το γεγονός ότι απέτυχε να εκπληρώσει τους στόχους του, καταδεικνύει πόσο μεγάλη ισχύ και επιρροή είχαν ακόμη στο κίνημα οι Καθολικές εκκλησίες της Μικράς Ασίας.

Η σημασία της ενίσχυσης του Καθολικού Επισκόπου Ρώμης

Ήταν, λοιπόν, άστοχη η προσπάθεια των Καθολικών επισκόπων της Μικράς Ασίας να εδραιώσουν και να ενισχύσουν τον ομότιμό τους στη Ρώμη; Μήπως έσπειραν τον σπόρο που επρόκειτο να τους στερήσει τη δική τους πρωτοκαθεδρία μεταξύ των Καθολικών χριστιανών; Ανεξάρτητα από τις μεταξύ τους προστριβές, είναι βέβαιο πως η εδραίωση του Καθολικού επισκόπου της Ρώμης υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα βήματα για την εδραίωση και την τελική επικράτηση αυτής της εκδοχής του χριστιανισμού στη ρωμαϊκή επικράτεια.

Το κλειδί για την επιτυχία του δικτύου των Καθολικών Εκκλησιών ήταν ο θεσμός του μοναρχικού επισκόπου. Το κλειδί πάλι για την επιβολή/αποδοχή της μοναρχικής επισκοπής ήταν το αξίωμα της αποστολικής διαδοχής. Το πρόβλημα ήταν ότι η αποστολική διαδοχή ήταν ένα θεολογικό κατασκεύασμα και, ως τέτοιο, δεν μπορούσε να τεκμηριωθεί. Με απλά λόγια, οι Καθολικοί Επίσκοποι δεν μπορούσαν να αποδείξουν ότι υπήρχε μια αδιάλειπτη διαδοχή προκατόχων τους που έφταναν ως τους αποστόλους. Στα βιβλία της Καινής Διαθήκης, είναι ζήτημα αν αναφέρονται τριάντα κοινότητες που ιδρύθηκαν από την πρώτη και τη δεύτερη γενιά χριστιανών. Ολοένα και περισσότερες εκκλησίες, όμως, που είχαν ιδρυθεί πολύ αργότερα υιοθετούσαν τη μοναρχική επισκοπή, και οι Επίσκοποι τους είχαν ανάγκη όχι μόνο την επινόηση, αλλά και την επικύρωση αποστολικών καταβολών.

Μια λύση για να ξεπεραστεί αυτή η δυσκολία ήταν η αναγνώριση από μια εκκλησία με καθολικά αναγνωρισμένες αποστολικές καταβολές. Για τον Ειρηναίο, η μόνη εκκλησία που είχε το κύρος και επαρκή ιστορία (αληθινή ή κατασκευασμένη δεν είχε σημασία, αρκεί να αναγνωριζόταν ως έγκυρη από την πλειονότητα των χριστιανών) για να παίξει αυτόν τον ρόλο ήταν η εκκλησία της Ρώμης: Όπως ισχυρίζεται, ήταν ταυτόχρονα πολύ μεγάλη, εξαιρετικά αρχαία και αναγνωρισμένη από όλους ως «αποστολική», με αδιάλειπτη επισκοπική διαδοχή.⁴⁹ Το δόγμα και οι Επίσκοποι που αναγνώριζε αυτή η εκκλησία είχαν αυτομάτως τη σφραγίδα της

48. Εὐσ., *Ἐκκλ. ἰστ.* V 24, 2-8.

49. Εἰρην., *Αἰρ.* III 2. Εξάλλου, δεν είχε και πολλές επιλογές. Δύσκολα θα μπορούσε να βρει άλλες δυο ή τρεις χριστιανικές κοινότητες που θα πληρούσαν τα κριτήριά του, όπως η Αντιόχεια, η Κόρινθος και η Ἐφεσος· Εἰρην., *Αἰρ.* III 3, 3-4.

αποστολικότητας. Στον Τερτυλλιανό, που έγραψε λίγα χρόνια αργότερα, βλέπουμε μια εξέλιξη αυτής της ιδέας. Στο έργο του *De praescriptione haereticorum*, αναπτύσσει το επιχείρημα περί αποστολικής διαδοχής και αποστολικών εκκλησιών, αφήνοντας όμως περιθώριο μια εκκλησία να μην έχει αποστολικές καταβολές. Μπορεί, ωστόσο, να συγκαταλεχθεί με τις αποστολικές εκκλησίες αν είχε ιδρυθεί από μία από αυτές, ή αν διατηρούσε επίσημες επαφές μαζί τους, ιδίως με τη Ρώμη.⁵⁰

Η Ρώμη είχε γίνει πλέον το ισχυρότερο πλεονέκτημα της Καθολικής εκκλησίας στη μάχη της εναντίον ετερόδοξων ομάδων. Ενισχύοντας και εδραιώνοντας τον Καθολικό Επίσκοπο Ρώμης, οι Επίσκοποι της περιφέρειας, ενίσχυσαν πρωτίστως το υπερτοπικό τους δίκτυο και, κατ' επέκταση, τη δική τους εξουσία.⁵¹ Αυτό ίσχυε ιδιαίτερα για τους Καθολικούς επισκόπους της Μικράς Ασίας, που δοκιμάστηκαν σκληρά από την απήχηση του Γνωστικισμού και του Μαρκιωνισμού στην περιοχή τους.

Παράλληλα, η ενίσχυση του Καθολικού επισκόπου Ρώμης έθεσε όλα τα πλεονεκτήματα της τοπικής κοινότητας –την εξαιρετική δικτύωση, την οικονομική της ισχύ, τη διείσδυση και την επιρροή στον κρατικό μηχανισμό κ.λπ.- στη διάθεση των Καθολικών κοινοτήτων. Η σταδιακή επικράτηση της Καθολικής εκκλησίας έναντι άλλων εκδοχών του χριστιανισμού ήταν συνισταμένη πολλών παραγόντων, αλλά ένας από τους σημαντικότερους ήταν η καλύτερη οργάνωση και η εκτενέστερη δικτύωση και συνεργασία μεταξύ των Καθολικών επισκόπων και των κοινοτήτων τους. Ο χριστιανισμός γιγαντώθηκε γιατί, εκτός από τις πνευματικές ανάγκες και αναζητήσεις των ανθρώπων, κάλυπτε πρακτικές ανάγκες της καθημερινότητας· και το υπερτοπικό δίκτυο της Καθολικής εκκλησίας είχε πλέον τις μεγαλύτερες δυνατότητες από αυτή την άποψη. Κανείς από τους αντιπάλους της δεν είχε κάτι αντίστοιχο σε οργανωτικό επίπεδο.⁵²

Οι σκέψεις αυτές μας οδηγούν σε ένα ακόμη ενδιαφέρον συμπέρασμα: η Ρώμη πρώτα αναδείχτηκε σε κυρίαρχο κέντρο δικτύωσης και, εξαιτίας αυτού του γεγονότος, σε περιζήτητο μέσο κυριαρχίας στο χριστιανικό κίνημα. Αναμφίβολα, οι πιο οξυδερκείς ηγέτες κάθε χριστιανικής παράταξης θα συνειδητοποίησαν πως αυτή που θα κατόρθωνε να ελέγξει τη χριστιανική κοινότητα της Ρώμης, θα είχε μεγαλύτερες πιθανότητες να κυριαρχήσει σταδιακά στο σύνολο του κινήματος. Η Ρώμη υπήρξε περιμάχητο «λάφυρο» πολύ προτού μετατραπεί σε ρυθμιστή των εξελίξεων στο εσωτερικό του χριστιανισμού.

* * *

---

50. Τερτ., *Praes. haer.* 20, 1 κ.ε.: 22· 36 κ.ε. και 38.

51. Πρβλ. Kyrntatas, “Christians against Christians”, σ. 22, παρ. 2 και σ. 27, παρ. 2: “the affairs and conflicts of foreign communities came to the attention of Rome only when and while it was facing similar problems of its own.”

52. Η μόνη που φαίνεται να είχε διαμορφώσει υπερτοπική δικτύωση και να είχε επιχειρήσει να επιβάλλει μια αντίστοιχη οργάνωση ήταν ο Μαρκιωνισμός, που αποτέλεσε και τον ισχυρότερο αντίπαλο της Καθολικής εκκλησίας την περίοδο που εξετάζουμε· Kyrntatas, “Christians against Christians”, σ. 23, παρ. 3.

Είναι αλήθεια πως οι τολμηρότερες υποθέσεις σε αυτό το άρθρο δεν μπορούν να αποδειχτούν – δίχως αυτό να σημαίνει, φυσικά, πως είναι αβάσιμες. Εξάλλου, ένα ακόμη ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των παραδόσεων του Δ. Κυρτάτα ήταν ότι τα ερωτήματα είχαν συχνά μεγαλύτερη αξία από ό,τι οι απαντήσεις: σπάνια στόχος των μαθημάτων του ήταν να παράσχουν αναντίρρητα συμπεράσματα. Σκοπός του ήταν συνήθως να μας μάθει πώς να εγείρουμε ερωτήματα και να κάνουμε εύλογες υποθέσεις. Ακόμη κι αν κάποια από αυτά τα ερωτήματα παρέμεναν αναπάντητα κι ορισμένες υποθέσεις αποδεικνύονταν υπερβολικές, συχνά έστρεφαν την προσοχή σε περιφρονημένα πρόσωπα ή περιστατικά που μπορούσαν να αυξήσουν σημαντικά την κατανόησή μας για τον κόσμο της αρχαιότητας.